

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

КАПІНУС ТЕТЯНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 821.121.1-4 Бєлий.09

**КРИТИЧНА ПРОЗА А. БЄЛОГО 1902–1905-Х РОКІВ:
ЕСТЕТИКА Й ПОЕТИКА**

10.01.02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Лагунов Олександр Іванович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри історії російської літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кочетова Світлана Олександрівна,
Горлівський інститут іноземних мов Державний
вищий навчальний заклад «Донбаський державний
педагогічний університет»,
професор кафедри зарубіжної літератури, декан
факультету французької та німецької мов;

кандидат філологічних наук, доцент
Поборча Ірина Петрівна,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
доцент кафедри російської та світової літератури.

Захист відбудеться «24» квітня 2013 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 6-85.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий «22» березня 2013 р.

В. о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Гноєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Творчість А. Белого із 1970–1980-х рр. є постійним об'єктом наукових студій, і нині інтерес до нього продовжує зростати. Як одна з найбільш суперечливих і непересічних постатей «срібного віку», А. Белий залишив слід у різних сферах російської культури, що спричинило звернення до його творчої діяльності не лише літературознавців, але й культурологів, філософів, лінгвістів, а також широкий спектр підходів до вивчення його досить значного спадку. Протягом останніх десятиліть у російській, українській та зарубіжній науці проводилися дослідження багатьох аспектів художньої прози, поезії та навіть мемуарів А. Белого (роботи О. Адамян, В. Александрова, Л. Гармаш, Л. Долгополова, О. Лаврова, Л. Новікова, С. і В. Піскунових, Н. Пустигіної, Л. Сілард, О. Тілкес та ін.). Втім спеціальної роботи, присвяченої його літературно-художній критиці (навіть окремого періоду) сьогодні не існує. Наявність цієї лакуни є особливо помітною, якщо зважити на те, що у белознавстві критична проза письменника вважається невід'ємною частиною його літературного спадку.

Як підтвердження актуальності звернення до статей і рецензій А. Белого слід відзначити поживавлення інтересу вчених до проблем естетики й поетики критичного тексту. У наукових розвідках 2000-х рр. критична проза «срібного віку» і, зокрема, символістів з'являється особливо часто. Відзначимо праці О. Казаркіна, С. Кочетової, В. Крилова, М. Михайлової, В. Перхіна, а також дослідження критичної творчості окремих поетів та письменників російського модернізму: Д. Мережковського, З. Гіппіус, О. Блока, Б. Зайцева тощо (дисертації А. Бурукіної, А. Громової, Н. Коптелової та ін.). Літературно-критичні тексти митців розглядаються як цілісна система, що характеризується певною жанровою, стилістичною та ідейно-естетичною специфікою. Необхідність вивчення критичних творів А. Белого в подібному ракурсі не викликає сумніву, оскільки серед критиків-символістів він посідав лідерську позицію. Відома лише одна спроба заповнення цієї прогалини – дисертаційна робота Ю. Лисякової, в якій критика розглядається як публіцистика. Проте в ній приділено недостатньо уваги проблемам жанру, композиції, образним елементам, майже не враховано питання образу автора, не підіймається проблема імпліцитного читача.

Своєрідність індивідуального почерку А. Белого, його експерименти у сфері естетизації критичного дискурсу становлять інтерес як з точки зору творчих пошуків письменника, так і з огляду на історію російської критики. Відсутність подібних робіт у сучасному літературознавстві зумовлює актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках наукової теми кафедри історії російської літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Проблеми методу, поетики й жанру російської літератури ХІХ–ХХ століть».

Мета й завдання дослідження. Мета дисертації – виявити особливості поетики критичної прози А. Белого 1902–1905 рр. у взаємозв'язку з його

естетичними переконаннями. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- уточнити поняття «поетика літературно-художньої критики» та розробити теоретичні засади для її системного аналізу;
- виявити особливості модифікації структури традиційних критичних жанрів, визначити жанротвірні фактори й компоненти;
- схарактеризувати композицію та стиль критичних статей і рецензій, а також найхарактерніші прийоми А. Белого-критика;
- установити характер співвідношення діалогічності й автокомунікації в критичній прозі А. Белого вказаного періоду;
- проаналізувати образ автора та функції найбільш характерних форм авторської присутності у статтях і рецензіях;
- визначити специфіку міфотворчої стратегії А. Белого й виявити неоміфологічну основу ранніх критичних текстів;
- прослідкувати еволюцію системи мотивів у критичних творах.

Об'єктом дослідження є літературно-художня критика А. Белого 1902–1905 років, у тому числі теоретичні статті, присвячені питанням естетичної теорії, ліричні есеї та рецензії, більшість з яких опубліковані у модерністських журналах «Світ мистецтва», «Новий шлях» і «Терези».

Предмет дослідження – особливості поетики ранньої критичної прози А. Белого у взаємозв'язку з його духовно-естетичними пошуками.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертації складають дослідження естетики й творчості А. Белого (В. Александрова, В. Бистрова, Л. Гармаш, Л. Долгополова, О. Лаврова, К. Мочульського, С. і В. Піскунових, Л. Сілард, О. Тілкес, Т. Хмельницької, З. Юр'євої та ін.), історії російського символізму (І. Мінералової, А. Пайман, О. Ганзен-Льове та ін.), роботи з теорії літературної критики та поетики окремих жанрів (В. Барахова, Л. Гроссмана, Б. Єгорова, В. Коновалова, В. Прозорова, А. Штейнгольд та ін.), монографії, статті й дисертації, присвячені критиці «срібного віку» (Д. Максимова, О. Казаркіна, С. Кочетової, В. Крилова, В. Перхіна та ін.), праці із загальних проблем поетики (М. Бахтіна, Б. Гаспарова, І. Силантьєва, Б. Успенського та ін.), дослідження комунікативної структури художнього тексту й феномену автокомунікації (Т. Єрохіної, О. Житенева, Ю. Левіна, Ю. Лотмана, М. Саркісяна), праці з міфопоетики (К. Леві-Стросса, Ю. Лотмана, З. Мінц, В. Проппа, В. Топорова, К. Г. Юнга та ін.), окремі роботи із питань інтермедіального аналізу й монтажу (В. Іванова, Ю. Лотмана, Ю. Цив'яна та ін.).

Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань застосовано комплексний підхід, що включає принципи вивчення критичного тексту, розроблені у працях Б. Єгорова, В. Крилова, А. Штейнгольд та ін., методи цілісного й мотивного аналізу, міфокритики, елементи культурно-історичного методу, інтертекстуального, інтермедіального й текстологічного аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше:

- критичну прозу А. Белого вказаного періоду розглянуто як єдину систему;

- проаналізовано специфічні риси поетики окремих жанрів літературно-художньої критики (лірична рецензія, літературний портрет, маніфест, лірико-філософська стаття тощо);

- встановлено зв'язок автокомунікативності й апелятивності критичних текстів з ідейно-естетичними уявленнями А. Белого про інтуїтивне пізнання, братство аргонавтів і теургію, визначено модель імпліцитного читача;

- з'ясовано специфіку авторської позиції в статтях, розглянуто різні аспекти образу автора як реалізацію настанови на з'єднання тимчасового й вічного;

- вивчено принципи міфологізації іншого митця у критиці А. Белого;

- показано, що наявні в критичній прозі 1902–1905 років мотиви утворюють динамічну систему, організовану навколо міфу про перетворення особистості, а також доведено, що цей міф не зникає в період «згасання зорі», а лише трансформується за рахунок редукції окремих елементів;

- встановлено більш ранні, ніж вважалось у белознавстві, джерела «петербурзького міфу» письменника.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про поетику символістської критики та раннього періоду творчості А. Белого.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні курсу історії російської літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть, у спеціальних курсах і наукових семінарах із проблем творчості А. Белого, а також при підготовці підручників та навчальних посібників з історії російської критики, у подальших дослідженнях літератури й критики російського символізму.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана самостійно, без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії російської літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Проблема суб'єктивності у філософії та культурі російського Срібного віку» (м. Дрогобич, 8–9 травня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Місто–як–текст: літературні проєкції» (м. Бердянськ, 10–11 вересня 2009 р.); Всеросійській науковій конференції «Літературна критика: онтологія й гносеологія» (м. Барнаул, 25–26 травня 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Культурологія в просторі гуманітарної комунікації» (м. Київ, 24–26 вересня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Поетика містичного» (м. Чернівці, 7–8 жовтня 2010 р.); ІV Міжнародній науково-практичній конференції «Літературний текст ХХ сторіччя: проблеми поетики» (м. Челябінськ, 11–12 березня 2011 р.); VII Міжнародних читаннях молодих вчених пам'яті Л. Я. Лівшиця (м. Харків, 28–29 лютого 2012 р.); Підсумковій конференції аспірантів та здобувачів філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, 28 березня 2012 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено в 10 статтях, 7 з яких опубліковано у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (228 позицій). Загальний обсяг роботи становить 216 сторінок, із них 189 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, сформульовано мету та завдання роботи, визначено основні методи аналізу, його об'єкт і предмет, висвітлено зв'язок дисертації з науковими програмами й планами, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію результатів дисертаційного дослідження.

У **першому розділі роботи – «Історія вивчення й теоретичні засади дослідження критичної прози А. Белого»** – здійснено огляд критичної та наукової літератури за темою дисертації, з'ясовано стан наукового опрацювання проблеми і визначено теоретико-методологічну базу дослідження.

У *першому підрозділі – «Історія вивчення ранньої критичної прози А. Белого»* – проаналізовано відгуки сучасників і літературознавчі праці, в яких розглядалися або згадувалися критичні твори письменника, висвітлено основні напрямки дослідження його критики. Навіть у 1900–1910-ті роки автори рецензій і нарисів, присвячених А. Белому, відзначали значущість дебютних статей у загальному контексті творчості символіста. При цьому вони давали оцінку, зважаючи не лише на проблемно-теоретичний, але й формальний аспект цих текстів. Так, у роботах Е. Метнера, В. Пяста, Елліса, Б. Грифцова, Д. Святополка-Мирського мали місце спроби схарактеризувати індивідуальний метод А. Белого-критика й було помічено деякі риси поезики критичної прози. Це, зокрема, поєднання ліризму й філософсько-аналітичного начала, тяжіння до сугестії, поезика вражень у літературних портретах, імпресіоністичність, встановлення зв'язків між атмосферою межі століть та «вічними образами», різкі переходи від теоретичних розділів до ліричних уривків. Критики дійшли згоди, що перша половина 1900-х років є окремим періодом у творчості А. Белого (Елліс, В. Пяст) і саме в цей час ним створено найцікавіші з формальної точки зору критичні твори (В. Пяст, Б. Грифцов). В. Пяст першим висловив думку, що окремі статті письменника складаються в єдиний текст і часто є втіленням однакових імпульсів – «ідеєпереживань».

Проблема комунікації з майбутнім адресатом, яка на етапі відгуків виникала з приводу як власне художніх, так і критичних творів А. Белого, усвідомлювалася ним самим, свідченням чого є передмова до збірника статей «Арабески». Автор відмовляється роз'яснювати свої тексти масовій аудиторії й відверто орієнтується на «свого» читача. Специфіка комунікації на рівні «критик – письменник» також ставала об'єктом рефлексії сучасників. З. Гіппіус наголосила, що образи літераторів

створюються А. Белим за допомогою виділення й укрупнення якоїсь однієї риси. В. Пяст підкреслив роль особистості самого критика, в якій «розчиняється» творчість інших митців. Про інтерпретацію з точки зору «містичного символізму» згадував Д. Святополк-Мирський. Однак, відзначаючи суб'єктивний характер критики, сучасники не прагнули осмислити глибинні причини й естетичні джерела цього феномену.

З ідеологічних причин творчість А. Белого не вивчалась у СРСР до кінця 1970-х років. Винятками посеред загального затишшя стали роботи Ц. Вольпе та І. Машбиця-Вєрова, в яких окремі статті письменника слугували джерелом прояснення естетичних основ художньої практики російського символізму. Подібний підхід зберігся у більшості сучасних літературознавчих праць. Натомість видана за кордоном перша монографія про А. Белого демонструє зачатки іншого напрямку в науковому вивченні його критичної прози. Згадки про дебютні статті у К. Мочульського супроводжуються не лише переказом змісту та відомостями про історію створення, але й окремими спостереженнями відносно жанрової поетики, композиції, емоційної тональності.

На межі ХХ–ХХІ століть учені найчастіше зверталися до текстів теоретичних статей, аби прослідкувати еволюцію світобачення письменника та його теорії символізму, в тому числі за аспектом відображення філософських та естетичних концепцій Вол. Соловйова, Ф. Ніцше, А. Шопенгауєра, інших мислителів і митців (В. Бичков, О. Казін, С. і В. Піскунови, Л. Сугай, З. Юр'єва та ін.). Інтересу до естетики А. Белого значною мірою сприяла публікація в середині 1990-х років більшості текстів, що входили до збірників «Символізм», «Луг зелений» та «Арабески». Разом з тим, особливості поетики критичної прози висвітлювалися фрагментарно. Про естетизацію критики й новаторство письменника в цій сфері писали багато літературознавців, але проблема все ще є загальним місцем у сучасній науці. У полі зору дослідників вона з'являлася лише тоді, коли йшлося про загальні константи творчості А. Белого, виокремлені в поезії або художній прозі, – передусім, про визначальні для міфопоетики символи й мотиви, деякі прийоми. Такий підхід простежується в роботах Л. Долгополова, О. Лаврова, А. Ощепкової, Л. Пільд, Н. Пустигіної, Л. Сілард, Т. Хмельницької та ін. Як правило, увага науковців локалізується на питаннях генези та еволюції окремих мотивів чи міфологем. Деякі вчені аналізують стиль статей, відзначаючи поєднання логіко-дискурсивних засобів і лірико-метафоричної стихії (Ю. Лотман, О. Лавров, Ю. Лисякова). Інтуїтивні відкриття сучасників А. Белого щодо наділення інших митців рисами власного художнього світу підтверджені О. Григор'євою, Л. Долгополовим, О. Лавровим, С. і В. Піскуновими та ін. У роботах цього напрямку, які об'єднує висновок про міфотворчі інтенції автора, часто розглядається так званий «чеховський» цикл 1904 року (Л. Борисова, І. Лосієвський, Е. Полоцька, О. Шалигіна). Однак проблема критичного методу А. Белого все ще є дискусійною: І. Корецька вказує на імпресіонізм у ранніх есеях, В. Терьохіна ставить питання про експресіоністські елементи в одній із статей.

Цінні зауваження щодо жанрової приналежності певних текстів, композиційних прийомів, цитування висловлені дослідниками критики «срібного віку» (С. Кочетова, В. Крилов, Д. Максимов, М. Михайлова, В. Перхін). Проте у працях, що узагальнюють доробок критиків-модерністів, не враховується творча еволюція письменника, а окремі тези потребують уточнення або додаткової аргументації. На нашу думку, цілісне уявлення про своєрідність критичної прози А. Белого 1902–1905-х рр. складеться за умови застосування системного підходу, що акумулює наукові досягнення белознавців та істориків критики.

У другому підрозділі – *«Теоретико-методологічні принципи дослідження символістської критики»* – розкрито зміст понять «критична проза», «поетика літературно-художньої критики», «система критичних жанрів», обґрунтовано комплексну методологію дослідження ранньої критики А. Белого з урахуванням структури критичного виступу, особливостей художнього світу письменника і трансформацій, що відбувались у літературі й критиці російського символізму. Услід за В. Криловим, поетика критики в дисертації трактується як розділ теорії критики про принципи і прийоми оцінки та інтерпретації художнього твору та пов'язаної з ним дійсності, співвідношення й взаємодію логіко-аналітичних і художніх елементів, сукупність прийомів впливу на читача, а також жанрово-композиційну структуру літературно-критичних текстів.

У роботах більшості сучасних учених, які досліджують поетику літературно-художньої критики символістів (А. Бурукіна, С. Кочетова, В. Крилов та ін.), домінує питання жанрової специфіки. Однак загальновизнаної парадигми критичних жанрів у науці все ще немає. Розглянувши різні класифікації, починаючи від Л. Гроссмана, вважаємо за доцільне комбінувати принципи розмежування жанрів за об'єктом аналізу (В. Баранов, О. Бочаров, Б. Єгоров, В. Коновалов та ін.) і відповідно до мети (В. Перхін). Це дозволить точніше визначити як основну жанрову форму критичного тексту, так і наявні в ньому елементи інших жанрів.

Необхідність вивчення комунікативного аспекту статей і рецензій зумовлена природою самої критики, якій властива апіорна діалогічність. Разом з тим, як зазначають теоретики (А. Штейнгольд, Н. Раковська), момент бесіди з читачем є умовним, оскільки йдеться не про реальну особу, а про конструкт, що її заміщає. Відтак, постає проблема імпліцитного читача, особливо актуальна для А. Белого з огляду на його небажання йти назустріч публіці. Продуктивну, на наш погляд, методологію дослідження основних комунікативних інстанцій запропонував Ю. Левін: на основі аналізу різних займенникових форм розкриваються відношення між адресатом і адресантом у ліричних творах. Можливість її застосування у випадку розгляду критичної прози підтверджує увага до суб'єктних форм висловлювання у працях з теорії та історії критики (Б. Єгоров, В. Крилов, Д. Максимов, А. Штейнгольд та ін.). Аналіз комунікативної складової критичних творів А. Белого також має враховувати тяжіння російського символізму до автокомунікації (за основу беремо відповідну теорію Ю. Лотмана).

Характер взаємодії критика з художнім текстом або митцем розкривається у специфіці відбору цитат, їхніх функціях та співвідношенні з коментарями.

Схарактеризувати образ автора в статтях та рецензіях дозволить аналіз позицій, з яких відбувається інтерпретація й оцінювання. Для цього беремо за основу концепцію «точки зору» Б. Успенського та запропоновану ним методологію.

Оскільки об'єктом уваги є письменницька критика, що зазнала впливу з боку художньої літератури (С. Кочетова), видається доцільним застосувати методи дослідження власне літературних текстів, зокрема, міфокритику, мотивний та інтермедіальний аналіз. На наш погляд, естетизація критичних творів обумовлює не лише появу окремих образів і мотивів із поезії та «симфоній», але й формування у критиці власної мотивної системи. Розглянувши різні концепції мотиву (Б. Гаспаров, І. Силантьєв, В. Халізов), відзначаємо такі ознаки: естетична значущість, наявність інваріанта та варіацій, повторюваність. Одним із найперспективніших напрямів дослідження символістської критики в сучасних працях вважається міфопоетика, особливо проблема впливу індивідуальних міфів на специфіку інтерпретації й оцінки мистецьких творів.

У другому розділі – **«Малі форми» критичної прози А. Белого 1902–1905-х рр.»** – здійснено аналіз критичних листів, рецензій і творчих портретів відповідного періоду, а також статей так званого «чеховського» циклу.

У першому підрозділі – *«Специфіка модернізації «малих» жанрів у ранній критичній прозі А. Белого»* – розглянуто критичні твори невеликого обсягу, присвячені окремому тексту / групі текстів або творчості одного автора, визначено їхні жанрові ознаки, встановлено роль автокомунікації як одного з найважливіших факторів оновлення структури традиційної рецензії та літературного портрета. Схильність до автокомунікативності помітна навіть у жанрі статті-листа, що є безпосереднім відгуком на літературно-критичну працю іншого письменника або журнальну полеміку з естетичних питань. Включення до тексту оповіді, що нагадує внутрішній монолог або щоденникові записи, сприяє процесам зміщення й гібридизації жанрів, а також обумовлює стилістичну неоднорідність критичних творів. Так, у листі «З приводу книги Д. С. Мережковського «Л. Толстой і Достоевський» (1902) спостерігаються елементи п'яти різних жанрових форм. За своїм об'єктом він є полемічною статтею, що переходить у філософсько-естетичний маніфест, однак полеміка є домінантним композиційним принципом лише в другій частині листа, натомість перша є ліричним етюдом або есеєм.

Ліризація критичного тексту має комунікативну функцію – автор орієнтується лише на тих осіб, котрі мають однакові з ним есхатологічні переживання. Отже, імпліцитним читачем А. Белого виявляється не формальний адресат листа, а потенційний член «аргонавтичного» гуртка, формування якого припало на час дебюту в критиці. Комунікативна ситуація зустрічі з релевантними адресатами моделюється в символічній картині «нічних сторожів», з якої починається стаття. Недомовленість та виділення курсивом багатозначних понять є знаком елітарності: лише справжні «аргонавти» здатні сприйняти «езотеричну» мову критика. Відтак, інцидент з листом «Про релігійні переживання», неопублікованим через «незрозумілість», є результатом незбігу імпліцитного й реального читачів. Указана проблема мала актуальність протягом усього періоду: в 1905 р. А. Белому довелося

відстоювати власну критичну методологію в дискусії з В. Брюсовим, що спричинило наближення статті-листа до авторецензії.

Як у листах, так і в рецензіях критик виступав передусім як читач, для якого тексти інших митців мають життєве значення. Критичний метод А. Белого полягає у демонстрації безпосереднього впливу художнього твору на особистість реципієнта, а відтак, корелює з концепцією теургії (мистецтва життєтворчості). Зображення процесу автокомунікації, викликаного рецензованим текстом, функціонує як своєрідний атестаційний апарат. Приналежність твору до символізму визначається в комунікативній системі «Я – Я», оскільки символічне пізнання, згідно з естетичною теорією А. Белого, є інтуїтивним осягненням трансцендентних смислів, що відбувається на індивідуально-особистісному рівні.

Все це позначилося на жанровій структурі рецензії. Зокрема, суттєвих змін зазнає такий компонент як аргументація критичної оцінки. У своїх ранніх рецензіях А. Бєлий майже повністю відмовляється від аналітики, натомість вдається до сугестивних прийомів: імітації найсуттєвіших, на його погляд, рис поезики твору (наприклад, музикальності), характеристики персонажів за допомогою ліричної образності, включення фрагментів твору, що розглядається, без коментарів. Унікальним критичним текстом, складеним із цитат, є мікрорецензія на драму О. Уайльда «Саломея» (1904): використання прийому монтажу дозволило автору як переповісти фабулу, так і надати можливість читачеві самому пересвідчитися в естетичній цінності п'єси. У рецензії «Кнут Гамсун. Драма життя» (1903) монтаж став засобом створення неіснуючого внутрішнього монологу одного із персонажів за допомогою наявних у творі реплік. Як результат, свідомість гамсунівського героя стає частиною автокомунікації експліцитного автора. Для А. Белого-рецензента характерні символічні мікросюжети, в яких діють персонажі інших письменників. Поява цих елементів також стала результатом впливу комунікативної системи «Я – Я», адже вони функціонують як код, що натякає на пережитий критиком духовний стан.

Поетика літературного портрета в ранній критичній творчості А. Белого багато в чому є схожою з поезикою рецензій (в яких спостерігається тенденція до створення узагальненого образу героїв того чи іншого письменника). У портретах К. Бальмонта й В. Брюсова (1904) зовсім не беруться до уваги біографічні й соціальні чинники формування творчої індивідуальності. Пластичні образи поетів також відсутні, проте властивий жанрові живописний компонент сприяє творенню критичних міфів. Об'єктом міфотворчості стає не лише герой статті, але й автор-критик, репрезентований точкою зору колективного «я» символістів-аргонавтів. Окрім того, в мікросюжетах та образних характеристиках рецензій і портретів простежується система мотивів, що мають міфопоетичну природу й часто формують бінарні опозиції: важкість / легкість, хмари / сонце, тимчасове / вічне, відчай / радість, автоматизм / природність тощо. На жанровому рівні це позначається появою елементів паралелі в рецензії («Кнут Гамсун. Драма життя») та утворенням статті-паралелі з літературного портрета («Ібсен і Достоевський»).

У другому підрозділі – *«Рецензія й творчий портрет у складі великих статей А. Белого першої половини 1900-х рр.»* – проаналізовано фрагменти проблемно-теоретичних статей та есеїв, що фактично є окремими критичними текстами. З'ясовано, що, інтерпретуючи різноманітні феномени (не лише літературні, але й музичні, філософські та ін.), А. Белий дотримувався єдиних принципів – таких, як у листах, рецензіях і портретах, розглянутих у попередньому підрозділі. Зокрема, у рецензії на альбом композитора М. Метнера (5-а частина статті «Про теургію») критик підкреслює, що не претендує на кваліфікований музикознавчий аналіз: набагато важливішим є «елемент теургізму», що відкривається під час слухання музики. Сходження від чергової події культурного життя до сфери вічних прообразів позначено зміною суб'єктних форм, що виявляють авторську присутність. «Я» в критиці А. Белого здебільшого пов'язане з контекстом написання статті чи рецензії, а отже, із конкретним часопростором (Росія початку ХХ ст.). Автокомунікативне «ти» в дієсловах використовується для фіксації «потoku свідомості», «ми» виражає єдину позицію символістів-аргонавтів і результат пізнання сутності мистецького феномену. Таким чином, навіть у такому аспекті як динаміка образу автора втілюється важливіший принцип естетики символізму – знаходити у випадкових явищах не випадковий, універсальний зміст.

Герої портретів – митці й філософи – розглядаються А. Белим з точки зору їхнього місця в культурі, тому їхні образи творяться в співвіднесенні з певним набором міфологем (духовний керівник, маг-демоніст та ін.). Факти біографії присутні доволі вибірково й також підкорюються міфотворчій стратегії: наприклад, рання смерть М. Лермонтова та безумство Ф. Ніцше стають доказом взаємообумовленості «тексту життя» й «текстів мистецтва». У творчих портретах, що входять до складу лірико-філософських есеїв 1904 р., вперше виникає портретування у вузькому сенсі (зображення зовнішнього вигляду та поведінки), що є ознакою силуету – жанрової форми, яка посяде значне місце в критиці А. Белого другої половини 1900-х рр. Поява портретів-силуетів пов'язана з тим, що їхні герої представляють виконавче мистецтво (диригент А. Нікіш, співачка М. Оленіна-д'Альгейм). Одночасно в критичній прозі з'являється мемуарне начало, яке посилюється наприкінці «аргонавтичного» періоду. Проте, згадуючи реальні події, автор займає позицію не стільки споглядача, скільки візіонера, котрий за реальною картиною розглядає міфологічну сутність діяча культури. Перехід від документального хронотопу концертної зали до позачасових космічних просторів здійснюється в процесі візуалізованої автокомунікації критика, в тому числі як пригадування певного глибинного підсвідомого змісту (прийом, характерний для роману «Петербург»). Найбільшого зближення з ліричною поезією А. Белий досягає у творчому портреті 1905 р. (розділ «Ніцше» в есеї «Сфінкс»), що не є листом, але написаний як текст апелятивного типу.

У третьому підрозділі – *«Чеховський» цикл: проблемно-теоретичні статті в малих критичних формах* – продемонстровано, що статті 1904 р., присвячені творчості А. Чехова («Чехов», «Вишневий сад», «Іванов» на сцені Художнього театру), становлять єдиний цикл не лише за рахунок спільної проблематики, але

й завдяки своїм жанрово-композиційним особливостям. Поява вказаних текстів у А. Белого є типовим випадком заміщення жанрів. Невеликі критичні праці, опубліковані з тієї чи іншої нагоди (смерть письменника, вихід літературного твору або театральна постановка), є дещо більшим, ніж простий некролог чи рецензія. Метою автора було не стільки повідомлення про трагічну подію або ознайомлення з п'єсою чи виставою, скільки обґрунтування власної естетичної концепції, що актуалізує жанр проблемної статті. Спільним для всіх трьох «чеховських» текстів є дедуктивний принцип композиції: спочатку теоретичні міркування, далі визначення цінності творчого спадку письменника для російського символізму; наприкінці – звернення до конкретного твору та заключні висновки. При цьому навіть в «Іванові» на сцені...», що, як правило, відносять до рецензії, теорія займає доволі значну частину. До того, як заглибитися у власні переживання, критик пояснює, чому драми А. Чехова, який не був символістом, викликають такий самий естетичний ефект, як і символістські тексти. Необхідність додаткового обґрунтування свого погляду на мистецьке явище не випадково виникає в епоху «згасання зорі». Сумніви у можливості встановлення духовної спорідненості примусили уявляти собі читача вже не як друге «я», а як Іншого. Відповідно, звузилася сфера впливу автокомунікації й зросла значущість каналу «Я – Він» (це, зокрема, відобразилось у нетиповому для малих жанрів «ми» в значенні «я та ви», формулюванні думки у формі пропозиції читачу).

Проведення широких узагальнень на основі поточних подій відповідає естетичним настановам символізму. Разом з тим, очевидним є генетичний зв'язок «чеховського» циклу з малими формами критичної прози, орієнтованими на зображення автокомунікації. Поступове звуження проблематики супроводжується посиленням ролі особистісного начала в оповіді та використанням елементів інших жанрів: літературного портрету, паралелі, ліричної рецензії. У статті «Чехов» також намічено обриси майбутніх фейлетонів і рецензій-памфлетів – на це вказує прийом стильового контрасту між зниженим побутовим мовленням (коли йдеться про профанацію символізму) та високим стилем (коли повертається до А. Чехова). Фінал статті «Вишневий сад» відзначається своєрідністю візіонерської позиції: за відсутності займенникових форм засобом виявлення образу автора стає прийом, який можна назвати ліричним коментарем. Коментар графічно виокремлений у тексті за допомогою тире, а його змістом є результат «прозрівання» сутності персонажів драми: жах, невпевненість, страшні здогадки. Прийом суб'єктивує формально безособову оповідь, акцентує наявність індивідуальної оптики, миттєво переключає увагу з об'єкта споглядання на свідомість суб'єкта. Отже, у «чеховському» циклі А. Бєлий все одно зорієнтований на вплив не лише на інтелектуальному, але й на емоційно-естетичному рівні.

Третій розділ – «Великі» статті в системі жанрів критичної прози А. Бєлого 1902–1905-х рр.» – присвячено своєрідності ранніх теоретичних статей та есеїв письменника, а також міфопоетиці його критичної прози.

У першому підрозділі – *«Теоретичні статті 1902–1903-х рр. і формування міфу про перетворення особистості»* – визначено функції маніфесту в системі

жанрів ранньої критичної прози, схарактеризовано два типи великих статей, що мають структурні ознаки маніфесту, здійснено аналіз міфопоетичної складової. Перші теоретичні статті А. Белого займають необхідну на той час нішу розширеного автокоментаря й водночас слугують інструментом програмування символізму. Уже в 1903 р. сформувалися два типи таких статей, що відрізняються співвідношенням логіко-дискурсивного й образного елементів. До аналітичності та послідовного викладення своїх ідей переважною мірою тяжіє гібрид філософсько-естетичного трактату й маніфесту («Форми мистецтва», «Критицизм і символізм»), важливим завданням якого є доведення, що естетична основа символізму є закономірним продовженням європейської філософської думки. Специфічною рисою цього жанру в критиці А. Белого стає композиція, заснована на ступеневій ієрархії. Реалізація потенціалу тих явищ, які розташовані на верхівці, пов'язується із настанням майбутнього: у фіналі автор вже не аналізує, а прогнозує, відтак, трактат стає маніфестом. Саме в тих фрагментах, де є елементи маніфесту, активізується індивідуально-авторське начало (переважно у формі «ми»), пафос приходить на зміну нейтральній інтонації. Оскільки вказані статті орієнтовані здебільшого на «зовнішнього» адресата, в тому числі на тих, хто скептично ставився до символістів, маніфестація свого місця в культурі може мати характер провокації (створюючи колективний автопортрет, критик відверто відокремлює себе й свою групу від потенційного читача).

Якісно іншими вбачаються теоретичні статті-маніфести 1903 р. – «Про теургію», «Символізм як світогляд» і «Священні кольори». Їхньою стильовою особливістю є підкреслено естетизовані міркування, що передбачають використання низки специфічних прийомів: надання переваги поетичним визначенням перед термінологічними, формування «словника» міфотермінів, перетворення абстрактних понять на живі істоти тощо. У статтях другої групи явно простежується тенденція до дезінтеграції – оповідь подрібнюється на окремі фрагменти, що різняться як стилістично, так і за тематикою чи формою авторської присутності (образ автора налічує п'ять аспектів). Ця властивість пояснює такі феномени як входження малого жанру до складу великої статті та відокремлення частини в самостійний твір. Монтаж як домінантний принцип композиції породжує нові смисли й навіть жанрові утворення: співставлення двох розділів, нарису творчості М. Лермонтова та рецензії на альбом М. Метнера («Про теургію»), уподібнюється паралелі. Значну роль у статтях-маніфестах відіграють цитати із різноманітних літературних джерел та Святого Письма. Усі процитовані тексти формують єдиний синхронний контекст, головною ознакою якого є втілення вічного – у такий спосіб наочно втілюється концепція «відлунення ідей». У підрозділі також розглянуто незвичайні для російської критики типи цитат: цитата-асоціація, цитата-частина мікросюжету.

Програмне спрямування, властиве жанру маніфесту, виявляє себе не лише в декларації тих чи інших ідей, але й в розробленні естетико-антропологічного проекту, в основу якого покладено індивідуальний міф про перетворення особливості. Це спричинює появу в кожній з трьох статей великих (порівняно з іншими) сюжетних фрагментів, змістом яких є шлях або духовна подорож, що

в майбутньому чекає на все людство, а нині «програється» одним із основних аспектів образу автора – колективним «я» символістів. Відтак, маніфест виконує терапевтичну функцію: він є інструментом нормалізації культури, спрямованим на створення такої картини світу, за якої загальна нестабільність межі століть має сенс (цьому сприяє розташування жанру на метарівні щодо літературних та критичних текстів). Специфікою хронотопу сюжетних фрагментів статей є тричленна структура, що відповідає символістським поглядам на будь-яку еволюцію. Кожному з трьох етапів міфу відповідає окремий комплекс мотивів, персонажів-міфологем і колористична палітра, що аналізуються в дисертації. Сюжетна модель А. Белого ізоморфна архаїчним міфам про присвяту, чарівним казкам і концепції індивідуалізації К. Г. Юнга. Усе це дозволяє по-новому поглянути на міфотворчі стратегії в малих жанрах. Наявність відповідних мотивів пов'язує письменника або твір з певною стадією сюжету про шлях, отже, вводить об'єкт критичної рефлексії до системи індивідуальних міфопоетичних уявлень автора.

У другому підрозділі – *«Еволюція «великих» жанрів і міфопоетики в критичній прозі А. Белого 1904–1905-х рр.»* – досліджуються нові тенденції в розвитку жанрів та мотивної структури великих статей, спричинені настанням кризи «епохи зірниць»; доводиться, що міф про особистість залишається актуальним попри те, що його репрезентація в критиці зазнає певних змін. Посилення дезінтегративних процесів та ще більше зближення з художньою літературою характеризує лірико-філософські есеї «Вікно в майбутнє», «Маска» «Сфінкс» та «Химери». Невипадково їхні назви апелюють не до теоретичної проблеми, як це було в маніфестах 1902 і 1903-го рр., а до образного мислення читача. Окрім того, в цьому типі статей уперше названі розділи критичного твору, що свідчить про свідомий вибір монтажної композиції. Найпоширенішим типом заголовків є такий, в якому міститься певний образ-символ. Водночас у тексті самих фрагментів підвищується значущість та обсяг мікросюжетів – аж до перетворення цілого розділу на ліро-епічний етюд. Цей процес досягає апогею в статті «Химери», що має єдиний сюжет і систему експліцитних персонажів, які діють на значному проміжку тексту (відтак, актуалізується жанр критичного оповідання). Прототипами героїв були поети-сучасники А. Белого, у тому числі він сам, отже, в статті доведено до крайнощів принцип міфологічного портретування. Жанр лірико-філософського есею також дав змогу критику експериментувати з невербальними засобами впливу на читача: ритмізацією тексту та його візуальною подобою. Зокрема, у 1904 р. вперше з'являються графічні прийоми відступу праворуч та «драбинка» – за допомогою них автор позначає перехід від однієї стадії міфу про особистість до іншої.

Критична проза періоду «згасання зорі» відзначається не характерним для попередніх робіт тяжінням до апелятивності, більше властивої поетичним творам. У 1905 р. це стає загальною тенденцією, що охоплює названі вище есеї, проблемну статтю-огляд «Апокаліпсис у російській поезії», а також статтю «Лука зелена», яка наслідує структуру маніфестів 1903 р. Критик звертається не до свого читача, а до третьої інстанції, що наперед є некомунікабельним об'єктом (Ф. Ніцше, Вічна Жіночність, гоголівська пані Катерина, Росія, власні образи нічних душ, юнака-

богоборця та сонячного ієрея). Інколи читач може ототожнювати себе з образом-міфологемою – такий непрямий діалог слід розглядати як своєрідну комунікативну стратегію. Адресація промови автобіографічному персонажеві (юнак із «Химер») є результатом адаптації автокомунікативної оповіді. Інші випадки, а також надмірна емоційність есеїв 1905 р., вказують на прагнення «комунікації понад усе». У прямих зверненнях до потенційних читачів А. Бєлий називає їх «братами», що свідчить про потребу в діалозі споріднених душ. Таким чином, автокомунікативність і лірична апелятивність мають спільну естетико-світоглядну основу.

Різниця в міфопоетиці статей 1903-го та 1904–1905-х рр. полягає в розставленні акцентів. Відчуття невідповідності теургічних ідеалів реальним можливостям російських символістів знайшло відбиток в тому, що фінальна стадія міфу – перетворення, поява божественної людини – значно редукується, хоча й не зникає взагалі. Увагу зосереджено на другій частині міфологічного шляху, зоні хаосу, що спричинює розширення відповідного комплексу мотивів. Важливою тенденцією вбачається зникнення явної межі між хаосом і повсякденністю. Легкість переходу із «сфери побуту» до «сфери буття» також є виявом монтажного мислення критика, адже монтаж не лише акцентує на різнобічності явищ, але й сприяє її подоланню. Специфіка інтеграції хаосу й повсякденності (посилення естетичної значущості вже відомих мотивів – жаху, безодні, порожнечі, самотності; поява нових – маски, безумного танцю, реготу та ін.) дозволяє припустити, що в період кризи в критичній прозі А. Бєлого простежуються експресіоністські елементи. Серед них – деформовані та дегуманізовані персонажі (власні й ті, що належать іншим письменникам), невласлива «молодшим» символістам поетика відрази. Міфологема міста, що формується з 1904 р., виявляє схожість з образом Петербурга у «петербурзькому тексті». Домінантним мотивом, що позначає перехід до фінальної стадії міфу, наприкінці «аргонавтичного» періоду стає змієборство. У статтях виокремлюються дві моделі розвитку міфу про особистість. У першій – особистісний міф включається в космологічний, а перехід до третьої стадії позначено конфронтацією Світової Душі з Хаосом; наявні чимало додаткових міфів, серед яких найбільш значущими є апокаліптичний та гностичний. У другій моделі посилюється акцент на особистості; перехід до третьої стадії оформлено як двобій героя-змієборця, що втілює Космос, з чудовиськом зони хаосу.

ВИСНОВКИ

Як засвідчує дослідження, критична діяльність А. Бєлого в першій половині 1900-х рр. не лише сприяла виробленню естетичної теорії, але й функціонувала як творча лабораторія, з якої походять чимало прийомів, мотивів та міфологем, суттєвих для власне художніх творів. Однією з головних стратегій А. Бєлого-критика стало моделювання особистості митця-теурга, який здатен не лише творити, але й розпізнавати значущі для майбутнього мистецтва тексти й тенденції. Проективна стратегія багато в чому зумовила специфіку індивідуального критичного методу письменника, в якому поєднано автокомунікативність

і міфотворчість. Критикові необхідний читач, що відповідає пропонованій моделі й тому не потребує роз'яснення тієї чи іншої ідеї. Метою зображення процесу автокомунікації є поява автокомунікації в релевантного адресата, що корелює з ідеєю аргонавтизму як духовного братства. Водночас усвідомлення утопічності такого роду стосунків визначало необхідність розроблення «філософської броні» для найдорогоцінніших для автора ідей. Із цим пов'язане звернення до філософсько-естетичного трактату та введення теоретичного компонента в інші жанри.

Орієнтація на діалог за моделлю автокомунікації суттєво вплинула на оновлення структури таких жанрів, як рецензія, літературний і творчий портрет і навіть проблемно-теоретична стаття. У «малих» формах здебільшого відсутня аргументація оцінки, замість цього широко використовуються художні компоненти: метафори, що розгортаються в мікросюжети, образні характеристики, «вживання» у мовлення персонажа, ритмізація тексту, імітація тієї риси творчості митця, про яку повідомлено читачу. Багато з цих компонентів еволюціонували в статтях інших жанрів. Це підтверджує думку про критичну прозу 1902–1905-х рр. як єдину систему. Власне «автокомунікативні» жанри (лірична рецензія, літературний портрет, лист) не зовсім коректно називати імпресіоністичними, позаяк інтенція автора полягає в демонстрації не сьогочасних і тому апіорі суб'єктивних вражень, але універсальних переживань, що викликані символами художнього тексту або «тексту життя». Переживання, які виникають у процесі «висхідної» автокомунікації, трансформують особистість суб'єкта сприйняття або світ навколо нього й також отримують форму символів у розгорнутих метафорах і мікросюжетах. У цьому полягає принципова відмінність індивідуально-символістського методу А. Белого від методу імпресіоністичної критики. Навіть у найближчому до імпресіонізму жанрі портрету-силуету автор є не стільки споглядачем, скільки візіонером, котрий проникає в приховану сутність творчої індивідуальності своїх героїв. Коли художні або критичні твори не «верифікуються» автокомунікацією, застосовуються виключно філологічні методи оцінювання, що особливо помітно в рецензіях 1905 р.

Дослідження виявило, що в статтях, присвячених певним діячам культури і спрямованих на створення їхнього індивідуального образу (портрети, некрологи), наявний автопортрет у вигляді узагальненого образу російських символістів. Зображення інших письменників відбувається з акцентом на позиції суб'єкта споглядання, яким найчастіше виступає «ми» у значенні колективного «я». Міфотворчий аспект критичного методу вивляється в тому, що автор-критик, який говорить від імені символістів, не споглядач, а візіонер. Сутність, що він прозирає, переважно втілюється у виразних візуальних або аудіовізуальних образах, з яких згодом формується мікросюжет. Окремим мікросюжетом може стати процес символістського пізнання, заснований на автокомунікації: у такому випадку перехід від видимої частини явищ (в їх числі можуть бути герої іншого письменника, сам письменник або філософ, події повсякденного життя тощо) до їхньої універсальної сутності відбувається за допомогою прийому монтажу, що, з одного боку, підкреслює наявність межі між «сферою побуту» і «сферою буття», а з іншого, сприяє її миттєвому подоланню.

На подібному розумінні межі ґрунтується центральна для міфопоетики критичної прози першої половини 1900-х рр. міфологема шляху як духовної подорожі, що має завершитися головним завданням усієї стратегії моделювання особистості – її перетворенням. Індивідуальний міф найбільш послідовно закладається у ранніх маніфестах, що обумовлює специфіку їхньої модернізації в творчості А. Белого: програмується майбутнє не лише літератури, але й усього світу та людства. Наявність міфологічного сюжету, героєм якого є постать митця, у такий спосіб стає елементом жанрової поетики статей-маніфестів. Міф про перетворення особистості знаходиться на метарівні щодо критичних текстів і проявляється в них за допомогою системи мотивів. Міфопоетичні мотиви втручаються до сфери практичних завдань літературної, музичної й театральної критики, чому сприяє налаштування не на аналіз художніх явищ, а на інтерпретацію й оцінку за допомогою образних характеристик. Завдяки наявності тих чи інших мотивів, об'єкт критичної рефлексії (твір, митець і навіть літературний процес) співвідносяться з певним етапом міфологічного шляху. Те ж саме відбувається, коли критик звертається до глобально-історичних або особистих подій: факт їх включення до критичної статті зумовлений міфотворчою інтенцією. Отже, критична проза першої половини 1900-х рр. є комплексом неоміфологічних текстів.

У великих статтях, що мають ускладнену структуру, втілену в монтажній композиції, автор робить спробу практичної реалізації цілісного символістського світосприйняття, встановлюючи зв'язки між різними явищами й підходами до них. Ключові для символістської естетики твори співіснують у рамках однієї статті у вигляді цитат. Монтажний принцип цитатності дозволяє критику зіставляти й протиставляти чужі тексти, коротко переповідати їхні фабули, вибудовувати власні сюжети, а також включати до свого мовлення, залишаючи при цьому силу естетичного впливу кожного з них. Використання монтажу сприяє реалізації в критичних текстах уявлення про «відлунення ідей»; прийом стає засобом виявлення загальної взаємопов'язаності різних культур і поколінь.

Між тим, у поетиці критичної прози, як, власне, й у художніх творах А. Белого, помітно прагнення вийти за межі мистецтва слова. Зокрема, зростає естетична значущість графічних прийомів. За допомогою курсиву критик не лише розставляє логічні акценти, але й апелює до сутності: виділене курсивом слово чи словосполучення виявляє свою інакшість щодо решти тексту, подібно до того, як символ, згідно з естетичними уявленнями А. Белого, вирізняється поміж звичайних художніх образів. Курсив може маркувати трансформацію, що відбувається з особистістю або навколишнім простором у процесі автокомунікації. Таку ж функцію виконують прийоми відступу від основного тексту праворуч і «драбинки», котрі у прозі А. Белого вперше виникають не в романах, а в лірико-філософських есеях 1904 р. Найбільш поетизовані фрагменти статей, як правило, дискретні в своїй візуальній подібі: дроблення абзаців стає характерною рисою емоційно-експресивного стилю критика. Тенденція подолання меж словесної творчості втілюється й у прагненні не стільки розповідати про митців чи філософів, скільки показувати їх у дії. Навіть якщо у відповідному мікросюжеті наявний

міфологічний хронотоп, що трапляється доволі часто, безпосередність і наочність суттєво наближує героя до читача.

Таким чином, багато естетичних концепцій А. Белого, що формувалися в нього на початку літературної діяльності, відобразилися не лише на рівні проблематики, але й на рівні поетики перших статей. Без урахування своєрідності критичної прози уявлення про «аргонавтичний» період буде неповним. Якщо в другій половині 1900-х рр. А. Бєлий активно включався до злободенної полеміки, усвідомлював себе захисником символізму й більше орієнтувався на «зовнішнє» повідомлення, то в статтях і рецензіях, створених до 1906 р., критика розуміється як пізнання і в той же час особливий вид творчості, в якому чималу роль відіграє індивідуально-особистісне начало. Тому еволюція жанрової поетики, стилістичних особливостей і мотивної системи відображає перипетії його очікувань і розчарувань, а також демонструє, в який спосіб до всіх цих змін адаптувалась індивідуальна міфологія.

Основний зміст роботи викладено в таких публікаціях:

1. Винокурова [Капинус] Т. Л. Хаос и его преодоление в ранней публицистике Андрея Белого / Т. Л. Винокурова // Наук. зап. Харк. нац. пед. ун-ту. Сер. : Літературознавство / [відп. ред. Л. Г. Фрізман]. – 2007. – Вип. 3 (51). – Ч. I. – С. 105–109.
2. Винокурова [Капинус] Т. Л. Мотив маски в ранней публицистике Андрея Белого / Т. Л. Винокурова // Вісн. Харк. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [відп. ред. Ю. М. Безхутрий]. – 2009. – Вип. 56. – № 846. – С. 95–100.
3. Капинус Т. Л. Мифологема города-призрака в критической прозе раннего Андрея Белого / Т. Л. Винокурова-Капинус // Акт. проблеми слов. філол. Сер. : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. ст. / [відп. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч. I. – С. 219–227.
4. Капинус Т. Л. Критические статьи Андрея Белого 1903–1905 гг. как неомифологические тексты русского символизма / Т. Л. Капинус // Вісн. Харк. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [відп. ред. Ю. М. Безхутрий]. – 2011. – Вип. 61. – № 936. – С. 166–171.
5. Капинус Т. Мистика в критических статьях раннего Андрея Белого и ее функции в теории символизма / Татьяна Капинус // Питання літературознавства : наук. зб. / [гол. ред. О. В. Червінська]. – Чернівці, 2011. – Вип. 82. – С. 226–234.
6. Капинус Т. Л. Лирическая рецензия и литературный портрет в ранней критической прозе А. Белого / Т. Л. Капинус // Наук. зап. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство / [відп. ред. Л. Г. Фрізман]. – 2012. – Вип. 2 (70) (До 290-річчя з дня народження Г. С. Сковороди). – Ч. I. – С. 56–64.
7. Капинус Т. Л. Эстетика и поэтика монтажа в критической прозе А. Белого первой половины 1900-х годов / Т. Л. Капинус // Вісн. Харк. ун-ту

ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [відп. ред. Ю. М. Безхутрий]. – 2012. – Вип. 65. – № 1014. – С. 153–158.

Додаткові публікації:

8. Винокурова [Капинус] Т. Субъективная критика Андрея Белого в контексте новой критики Серебряного века / Татьяна Винокурова // Проблема суб'єктивності у філософії та культурі російського Срібного віку / [гол. ред. В. С. Возняк]. – Дрогобич, 2009. – Вип. 15 : матер. Міжнар. наук. конф. 2009 р. – С. 329–335.

9. Капинус Т. Л. Эстетика индивидуальности в критических статьях А. Белого / Т. Л. Капинус // Гуманитарный проект : сб. науч. ст. / [под ред. М. Г. Куликовой, С. В. Плевако]. – Барнаул, 2010. – С. 26–34.

10. Капинус Т. Л. Элементы кинематографической поэтики в критической прозе А. Белого 1902–1905 годов / Т. Л. Капинус // Литературный текст : проблемы поэтики : матер. IV Междунар. научно-практ. конф, посвящ. памяти проф. Н. Л. Лейдермана / [отв. ред. Е. В. Пономарева]. – Челябинск, 2011. – С. 138–144.

АНОТАЦІЯ

Капінус Т. Л. Критична проза А. Белого 1902–1905-х років: естетика й поетика. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОНмолодьспорту України, Харків, 2013.

У дисертації здійснено всебічний аналіз літературно-художньої критики А. Белого першої половини 1900-х рр. Схарактеризовано індивідуально-авторську своєрідність рецензій, творчих портретів, статей-маніфестів та інших жанрів, досліджено процеси гібридизації, поглиблено уявлення про механізми естетизації критики. Оновлення традиційної структури критичного тексту в роботі пов'язується із поширенням сфери впливу автокомунікації. Розглянуто комунікативні стратегії критика-письменника як результат впровадження його естетичних теорій та визначено основну модель імпліцитного читача.

Дослідження підтвердило, що критичні тексти, створені в так званий «аргонавтичний» період, становлять систему. З'ясовано, що принципи інтерпретації й оцінки, які застосовує критик, визначаються індивідуальним міфом про шлях, що розташований на метарівні по відношенню до окремих критичних творів і походить від центрального естетико-антропологічного проекту. Аналіз мотивної системи ранньої критики довів, що критичні твори А. Белого мають всі підстави вважатися неоміфологічними текстами.

Ключові слова: символізм, критична проза, поетика критики, міфопоетика, автокомунікація, мікросюжет, неоміфологізм, мотив, монтаж.

АННОТАЦИЯ

Капинус Т. Л. Критическая проза А. Белого 1902–1905-х годов: эстетика и поэтика. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОНмолодежиспорта Украины, Харьков, 2013.

В диссертации осуществлена попытка всестороннего анализа литературно-художественной критики А. Белого первой половины 1900-х гг. Охарактеризовано индивидуально-авторское своеобразие рецензий, творческих портретов, статей-манифестов и других жанров, исследованы процессы гибридизации, углублены научные представления о механизмах эстетизации критики. Обновление традиционной структуры критического текста в работе связывается с расширением сферы влияния автокоммуникации. Рассмотрены коммуникативные стратегии критика-писателя как результат внедрения его эстетических теорий и определена наиболее распространенная модель имплицитного читателя.

Исследование подтвердило, что критические тексты, созданные в так называемый «аргонавтический» период, представляют собой систему. Выяснено, что принципы интерпретации и оценки, применяемые автором, определяются индивидуальным мифом о пути, который восходит к центральному эстетико-антропологическому проекту. Анализ мотивной системы ранней критики позволил заключить, что критические произведения А. Белого имеют все основания считаться неомифологическими текстами.

Ключевые слова: символизм, критическая проза, поэтика критики, мифопоэтика, автокоммуникация, микросюжет, неомифологизм, мотив, монтаж.

SUMMARY

Kapinus T. L. The critical prose by A. Bely of 1902–1905: aesthetics and poetics. – The manuscript rights.

The thesis for the degree of Candidate of Philological Studies, speciality 10.01.02 – Russian Literature. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Kharkiv, 2013.

The critical works by Andrei Bely of 1902–1905 are analyzed in the thesis at different levels of their poetics, including genre, communicative and stylistic. The individual specifics of the reviews, creative portraits, manifestos and other genres of literary-art criticism is characterized according to the most important aesthetical concepts of the «Argonautic» period. System of genres of the early critical prose consists of two large groups, the small forms (critical letters, reviews, literary portraits, monographic articles) and the big theoretical articles and lyrical-philosophical essays. It is shown that hybridization is a distinctive feature of most works. The presence of other genre's structure usually conditions changes in stylistic. Appearance of new components such as portraying an artist's look or personal memories and evolution of the other ones causes

reference to the new genres, for example, a silhouette, a literary parallel or a critical story. The big articles may include reviews and creative portraits as autonomic fragments or chapters, so the main compositional principle in these texts is montage.

The communicative strategies by A. Bely as a critic are considered as a result of practical implementation of his aesthetical theories. Although literary and art criticism has dialogical nature, it is shown that many early critical works of the writer, especially among the small genres, are largely autocommunication-oriented. Preferring the form of inner monologue, A. Bely intends to talk to the relevant recipient who has the same spiritual feeling. The most common model of a reader at the analyzed critical works is a potential member of the Argonautic circle, maximally close to the author personality. Thus the concept of Argonautic brotherhood causes using autocommunicative narration with communicative aim. A tragic mismatch between the implied reader and the real ones is the main reason of misunderstanding critical texts by A. Bely among contemporaries. Transformation of personality inherent to communication within the «I – I» channel also correlates with Bely's concept of theurgical art as a life-creative activity.

It is proved that the dramatic increase of influence of autocommunication is one of the most important factors determining the phenomenon of aesthetization of the critical discourse. The structure of traditional critical genres is largely modernized. The lyrical type of review demonstrates author's focusing not on the analysis of a literary work but on his inner feelings, caused by reading. Describing the process of autocommunication serves as a specific attestation machine confirming artistic value of the texts considered by the critic. Basically, the value is defined with the presence of symbols or theurgical element. Widely used metaphors and symbolic microplots, imitation of the poetics of the viewed artist prove that A. Bely prefers suggestive methods of arguing his conclusions.

The genre modifications and the specifics of interpretation are also determined with author's myth-creating strategy. The aesthetical and anthropological project of A. Bely is represented in early symbolist manifestos both as the main issue and a neomythological plot about the internal path of a human personality. This plot is isomorphic to the model of initiation in archaic myths and the theory of K. G. Jung. The research has proved that the basic complexes of motives of the critical prose are correlated with a three-unit structure of the personalistic myth. Mythopoetic motives penetrate into the sphere of practical tasks of literary and art criticism. The presence of particular motives indicates that the subject of critical reflection (a work, a poet or even literary process) belongs to one of the three stages of the personality's path. The myth-creating aspect of the critical method by A. Bely is also represented in a special point of view. The author's image is frequently presented as a visionary who looks at different artistic phenomena and sees their mythological essence. The heroes of the creative portraits are compared with a particular set of individual mythologems such as a magician, a spiritual leader, a wise man etc. The analysis of correlation between the «mode of content» (the main myth) and the «mode of expression» (actual texts, events, personalities, history and everyday life) has shown that the critical articles have the features of the neomythological symbolist texts.

Key words: symbolism, critical prose, poetics of criticism, mythopoeia, autocommunication, microplot, neomythologism, motive, montage.